

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

СТРАТОНОВ СТАНІСЛАВ ЮРІЙОВИЧ

343.983.25

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕКСПЕРТИЗИ ВСТАНОВЛЕННЯ
ДАВНОСТІ ДОКУМЕНТУ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Татаров Олег Юрійович,
кафедра кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
професор

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент
Шевчишен Артем Вікторович,
управління розслідування корупційних злочинів
Головного слідчого управління Національної поліції України,
начальник відділу

кандидат юридичних наук

Тарасенко Олександр Сергійович,
Управління професійної освіти та науки
Департаменту персоналу Міністерства внутрішніх справ України
начальник відділу забезпечення якості освіти

Захист відбудеться «25» вересня 2020 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.05 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «21» серпня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д.О. Савицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Під час досудового розслідування багатьох кримінальних правопорушень виникає необхідність використання спеціальних знань. Зокрема, для механізму низки кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, у сфері господарської діяльності, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, тощо характерним способом учинення є використання підроблених документів з метою полегшення досягнення протиправного задуму, а також для приховання факту вчинення злочинів або причетності до протиправних діянь конкретної особи. Тому для вирішення ситуативно обумовлених завдань розслідування необхідно дослідити вказані документи, щоб встановити їх властивості, в тому числі абсолютний та/чи відносний вік. З цією метою сторони кримінального провадження, слідчий суддя залучають експерта для проведення експертизи встановлення давності документу. Наведені відомості вказують на важливе практичне значення такого різновиду криміналістичних досліджень як експертиза встановлення давності документу.

Незважаючи на розповсюдженість у кримінальному провадженні використання спеціальних знань у формі призначення та проведення експертизи встановлення давності документу, теоретичні та методичні основи вказаної судової експертизи недостатньо розроблені. У вчених та практиків відсутні єдині підходи до розуміння сутності, природи та завдань експертизи встановлення давності документу, наслідком чого є невизначеність засад методики експертних досліджень при встановленні віку документа. Зареєстровані й апробовані методики проведення судової експертизи пропонують методи дослідження при встановленні абсолютного віку виконання документа та тільки окремих напрямів досліджень з встановлення відносного віку документа, що свідчить про відсутність комплексного підходу до методичного забезпечення експертизи встановлення давності документу. Низьким рівнем розробленості відзначаються й криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення вказаного різновиду судової експертизи, зокрема під час її підготовки та призначення, проведення експертного дослідження, оцінки та використання висновку експерта в кримінальному провадженні. Зазначені обставини вказують, що розроблення теоретичних і методичних основ експертизи встановлення давності документу, а також її організації та проведення є пріоритетними напрямками прикладних досліджень науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, експертних служб Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Науковим підґрунтям дисертаційної роботи є праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістики, кримінального процесу та судової експертизи, які розглядали питання використання спеціальних знань

у кримінальному провадженні у формі залучення експерта, тактичні та методичні особливості проведення судових експертиз взагалі й окремих її видів, зокрема технічного дослідження документів: Г.К. Авдєєвої, Т.В. Авер'янової, М.Ю. Будзієвського, А.Е. Волкової, О.Г. Волошина, О.В. Воробей, Л.М. Головченко, С.Й. Гонгало, В.Г. Гончаренка, С.В. Євдокіменко, В.А. Журавля, Н.І. Клименко, Д.С. Коровкіна, О.Ю. Костіної, А.В. Лубенцова, Є.Д. Лук'янчикова, В.О. Ляпичева, І.М. Мельникова, О.М. Моїсєєва, Л. Оганяна, В.Г. Пелюшка, С.І. Перліна, І.В. Пирога, Г.В. Прохорова-Лукіна, О.Р. Росинської, М.Я. Сегая, В.С. Сезонова, Е.Б. Сімакової-Єфремян, А.В. Скрипченка, Я.І. Слободяна, О.С. Тарасенко, О.Ю. Татаров, Н.М. Ткаченко, М.В. Топорової, В.М. Шведової, А.В. Шевчишен, В.Ю. Шепітька, В.М. Шерстюк, О.Р. Шляхова, М.Г. Щербаковського, В.Д. Юрчишина та інших учених.

Проте теоретичні та методичні основи експертизи встановлення давності документу не були досліджені на монографічному рівні. В працях І.В. Пирога «Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування» (Дніпропетровськ, 2015), М.Г. Щербаковського «Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні» (Харків, 2015), Н.М. Ткаченко «Суб'єкти судово-експертної діяльності в сучасній системі експертного забезпечення кримінального провадження» (Харків, 2017), В.М. Шерстюк «Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності» (Харків, 2017) визначені наукові, правові й організаційно-тактичні засади реалізації судово-експертної діяльності, зокрема при проведенні судових експертиз у цілому, без виокремлення специфіки для окремих її різновидів. У роботах О.В. Воробей, А.В. Кофанова «Техніко-криміналістичне дослідження документів» (Київ, 2011), С.Й. Гонгало «Судова техніко-криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку» (Київ, 2013) визначаються завдання, види, методи та засоби технічного дослідження документів, М.Ю. Будзієвського «Техніко-криміналістичне дослідження документів на транспортні засоби» (Запоріжжя, 2009) та В.С. Сезонова «Комплексне експертно-криміналістичне дослідження транспортних засобів» (Харків, 2018) – особливості технічної експертизи документів на транспортні засоби, при цьому питання про встановлення давності їх виконання висвітлюється фрагментарно. У дисертаційному дослідженні «Криминалистическая экспертиза установления относительной давности выполнения реквизитов документов» (М. В. Топорова, Москва, 2014) визначено предмет, завдання, об'єкти та методи експертного дослідження документів для встановлення їх відносного віку, однак особливості встановлення абсолютного віку, як один із способів установлення відносної давності виконання реквізитів документів, досліджено не в повному обсязі. Зазначене свідчить про актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів

розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03 березня 2016 р.; Плану заходів із виконання обов’язків та зобов’язань України, що впливають з її членства в Раді Європи (Указ Президента України від 12 січня 2011 р. № 24/2011); Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні (Указ Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008); Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (Указ Президента України 20 травня 2015 р. № 276/2015); Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 11 червня 2020 р. № 454; відповідає Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України 7 вересня 2011 р. № 942.

Тема дисертаційного дослідження затверджена рішенням Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ від 23 червня 2016 року (протокол № 6).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дослідження є розроблення теоретичних та методичних основ експертизи встановлення давності документу.

Для досягнення поставленої мети в дисертації були поставлені такі *задачі*:

- сформулювати визначення експертизи встановлення давності документу, встановити її місце в системі судових експертиз і значення в кримінальному провадженні;
- визначити об’єкти експертизи встановлення давності документу;
- охарактеризувати предмет експертизи встановлення давності документу та сформулювати типові експертні завдання, які виносяться на її вирішення;
- з’ясувати зміст і принципи судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу;
- виокремити основні методи та засоби дослідження при проведенні експертизи встановлення давності документу;
- удосконалити загальні положення методики експертних досліджень при встановленні давності документу;
- охарактеризувати особливості підготовки та призначення експертизи встановлення давності документу;
- визначити особливості проведення експертизи встановлення давності документу та оформлення висновку експерта;
- розробити рекомендації щодо оцінки висновків експертизи встановлення давності документу слідчим, судом і його використання у кримінальному провадженні.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються у зв’язку із судово-експертною діяльністю в галузі експертизи встановлення давності документу.

Предмет дослідження – теоретичні та методичні основи експертизи встановлення давності документу.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження в роботі було використано діалектичний метод пізнання дійсності, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. За допомогою *діалектичного* методу встановлено місце експертизи встановлення давності документу в системі судових експертиз і її значення в кримінальному провадженні; виокремлено предмет, об'єкти та завдання експертизи встановлення давності документу; визначено сутність і структуру судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу; з'ясовано напрями вдосконалення загальних положень методики експертних досліджень при встановленні давності документу; з'ясовано особливості проведення експертизи встановлення давності документу (розділи 1–3); сформульовано висновки та пропозиції за темою дисертації. Методи *формальної логіки* використано під час дослідження нормативно-правових актів, матеріалів експертних і кримінальних проваджень, аналітичної й інформаційно-довідкової літератури, наукових підходів з окремих питань, що входять у предмет дослідження (розділи 1–3); *системно-структурний* метод дозволив визначити місце експертизи встановлення давності документу в системі судових експертиз, визначити структурні елементи судово-експертної діяльності в галузі проведення експертизи встановлення давності документу, з'ясувати структуру методики експертних досліджень при встановленні давності документу та систему методів таких досліджень, виокремити етапи тактики проведення експертизи встановлення давності документу (підрозділи 1.1, розділи 2, 3); за допомогою *порівняльно-правового* методу проаналізовано норми законодавства, які регулюють судово-експертну діяльність і порядок використання в кримінальному провадженні спеціальних знань у формі залучення експерта для проведення експертизи встановлення давності документу (підрозділ 2.1, розділ 3); *соціологічні* та *статистичні* методи дозволили зібрати відомості про особливості проведення експертизи встановлення давності документу та використання її результатів у доказуванні в кримінальному провадженні (розділ 3).

Емпіричною базою дисертації є результати опитування 164 працівників Експертної служби МВС України з Вінницької, Волинської, Житомирської, Запорізької, Дніпропетровської, Львівської, Київської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Черкаської та Чернівецької областей і 56 атестованих судових експертів науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України; вивчення матеріалів 278 судових експертиз і експертних досліджень документів; аналітично-довідкові та статистичні дані МВС України, Міністерства юстиції України, Експертної служби МВС України, науково-дослідних інститутів судової експертизи при Міністерстві юстиції України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним дослідженням теоретичних і методичних основ

експертизи встановлення давності документу. У роботі сформульовані концептуальні положення, висновки та рекомендації, які мають певний ступінь новизни, зокрема:

вперше:

- визначено поняття «експертиза встановлення давності документу» як дослідження документа з метою визначення давності його виготовлення або хронологічної послідовності написання окремих частин і нанесення посвідчувальних знаків, яке проводиться експертом у передбачених законом випадках і порядку з використанням досягнень науки, технічних засобів і методик експертного дослідження;

- з урахуванням спільності об'єкту, завдань, предмету та методів дослідження обґрунтовано доцільність виокремлення експертизи встановлення давності документу як виду (а не підвиду) технічної експертизи документів;

- за допомогою аналізу нормативно-правових актів, які регулюють судово-експертну діяльність, а також теоретичних основ експертизи встановлення давності документу визначено зміст судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу як діяльності уповноважених суб'єктів, що спрямована на забезпечення організації та проведення незалежного, кваліфікованого, повного й об'єктивного дослідження документа з метою визначення давності його виготовлення або хронологічної послідовності написання окремих частин і нанесення посвідчувальних знаків з використанням досягнень науки, технічних засобів і методик експертного дослідження;

- визначено, що предметом експертизи встановлення давності документу є фактичні дані, пов'язані з визначенням відповідності часу виготовлення документа вказаній у ньому даті або хронологічної послідовності нанесення окремих реквізитів документа, які отримані на основі використання експертом у передбачених законом випадках і порядку спеціальних знань у галузі техніко-криміналістичного дослідження документів;

удосконалено:

- положення щодо виокремлення з урахуванням завдань, які вирішуються під час встановлення абсолютної та відносної давності документу, а також методів такого дослідження, об'єктів експертизи встановлення давності документу (реквізити документу, матеріали письма та порівняльний матеріал);

- характеристику завдань експертизи встановлення давності документу як таких, що спрямовані на встановлення часових параметрів виконання документа чи його окремих реквізитів, що полягає в діагностиці його просторово-часових характеристик;

- загальні положення методики експертних досліджень при встановленні давності документу як апробованого результату наукової роботи, який представлений системою послідовних дій судових експертів з використання методів і засобів дослідження властивостей і зв'язків об'єктів

судової експертизи з метою визначення давності виготовлення документу або хронологічної послідовності написання окремих частин і нанесення посвідчувальних знаків;

– наукові положення про особливості підготовки та призначення експертизи встановлення давності документу, в ході якої перевіряється не тільки факт наявності підстав для її призначення, а й визначається доцільність і ступінь обґрунтованості її проведення у конкретному випадку за тих обставин, що склались;

– криміналістичні рекомендації щодо оцінки висновку експерта слідчим, судом, як складного розумового процесу, який здійснюється шляхом вивчення його змісту, допиту експерта та співставлення з іншими матеріалами кримінального провадження, адміністративної, господарської, цивільної справи, та основних напрямів його використання в кримінальному провадженні, адміністративному, господарському, цивільному судочинстві;

дістало подальший розвиток:

– методичний підхід до раціонального й обґрунтованого вибору системи методів (загальних і спеціальних) та засобів дослідження при проведенні експертизи встановлення давності документу в залежності від того, яке завдання поставлене перед судовим експертом – визначити конкретний час виконання документу, тобто абсолютну давність, чи встановити послідовність виконання реквізитів у документах, тобто відносну давність;

– положення про такі керівні основоположні та теоретичні засади судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу, як: законність, незалежність судового експерта, повнота й об'єктивність судово-експертних досліджень, максимальне збереження об'єктів дослідження;

– наукові положення щодо особливостей робочого етапу тактики проведення експертизи встановлення давності документу, який включає стадії: проведення експертних досліджень з встановлення давності документу; фіксацію ходу та результатів експертного дослідження шляхом складання висновку експерта.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дисертації наукові положення, висновки та рекомендації впроваджено та використовуються в:

– *законотворчій діяльності* – у вигляді пропозицій до законодавства України, що регламентує судово-експертну діяльність в галузі експертизи встановлення давності документу (довідка Інституту законодавства Верховної Ради України від 11 червня 2020 року № 22/1205-1-19);

– *науково-дослідній діяльності* – як теоретичне підґрунтя для подальшого розвитку й удосконалення теоретичних і методичних основ експертизи встановлення давності документу (акт Харківського національного університету внутрішніх справ від 15 березня 2020 року);

– *практичній діяльності* з підготовки об'єктів для проведення експертизи встановлення давності документу, її проведення та використання

висновку експерта в кримінальному провадженні (акт Головного слідчого управління НПУ України від 12 лютого 2020 року);

– *освітньому процесі* закладів вищої освіти при викладанні криміналістики, судової експертології, підвищенні кваліфікації слідчих, інспекторів-криміналістів, експертів, підготовці підручників, навчальних посібників, навчально-методичних матеріалів (акти Харківського національного університету внутрішніх справ від 15 березня 2020 року; Національної академії внутрішніх справ від 12 червня 2020 року).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження, що включені до дисертації, оприлюднені на міжнародній науково-практичній конференції «Становлення та розвиток наукових досліджень» (м. Київ, 20-21 травня 2016 року); круглому столі «Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності та використання спеціальної техніки» (м. Дніпро, 6 грудня 2018 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах» (м. Кривий Ріг, 16 травня 2019 року) та науково-практичній конференції до Міжнародного дня освіти «Правова освіта: науковий погляд молодих вчених» (м. Київ, 24 січня 2020 року).

Публікації. Основні положення дисертації відображено в шести статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях (у тому числі в одній статті в іноземному виданні), а також чотирьох публікаціях апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (186 найменувань на 23 сторінках) та додатків. Повний обсяг дисертації становить 207 сторінок, з них основний текст дисертації – 166 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначаються зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, мета і задачі, методи дослідження, наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, відомості щодо апробації та публікації результатів дисертації.

Розділ 1 «Теоретичні основи експертизи встановлення давності документу» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Поняття експертизи встановлення давності документу, її місце в системі судових експертиз і значення у кримінальному провадженні»* висвітлені наукові підходи до визначення понять «експертиза», «судова експертиза», «експертне дослідження» і встановлено їх співвідношення. Зазначається, що судова експертиза, як і експертне дослідження, є формами залучення судових експертів для вирішення питань, що потребують застосування спеціальних знань, шляхом здійснення дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію

про обставини події, що становлять інтерес для ініціатора. Фактично вказані категорії за своєю суттю є однаковими, а за юридичною ознакою різняться.

За допомогою аналізу наукових підходів щодо визначення поняття та змісту техніко-криміналістичної експертизи документів виокремлено ознаки, властиві експертизам встановлення давності документу: регламентованість випадків і порядку призначення та проведення експертизи нормами закону України шляхом визначення підстав призначення та проведення експертизи, спеціального статусу суб'єкта проведення – експерта, необхідності оформлення результатів судової експертизи у вигляді висновку експерта, який є одним із доказів у кримінальному провадженні; проведення дослідження базується на досягненнях науки; об'єкт, предмет і завдання дослідження визначають специфіку технічних засобів і методик, що використовуються під час проведення експертизи встановлення давності документу. Ці ознаки в своїй сукупності дають можливість сформулювати визначення експертизи встановлення давності документу. Встановлено, що основною метою експертизи встановлення давності документу, як дослідження на основі спеціальних знань, якими володіє обмежене коло фахівців, є забезпечення правосуддя України, зокрема кримінального провадження (87,3 %), адміністративного (7,2 %), господарського (14,5 %), цивільного (30,9 %) судочинства.

Наголошується, що виокремлені ознаки експертизи встановлення давності документу визначають її специфіку та вказують на місце в системі судових експертиз. Вона є підвидом експертизи реквізитів документів, експертизи матеріалів документів, експертизи друкарських форм та інших засобів виготовлення документів, які є видами технічної експертизи документів, яка в свою чергу відноситься до класу криміналістичних експертиз.

У підрозділі 1.2 «Об'єкти експертизи встановлення давності документу» зазначено, що з урахуванням наукових підходів до визначення об'єктів судової експертизи, а також нормативної регламентації вказаної сфери об'єкти судової експертизи взагалі й експертизи встановлення давності документу зокрема представлені матеріальними та матеріалізованими носіями інформації, а також зразками для порівняльного експертного дослідження.

Встановлено, що перелік об'єктів експертизи встановлення давності документу знаходиться у безпосередньому зв'язку зі з'ясуванням об'єктів технічної експертизи документів. Виокремлено об'єкти експертизи встановлення давності документу: реквізити документу (текст, підпис, відтиски печаток, штампів, факсиміле), матеріали письма (штемпельна фарба, пишучий склад гелієвих і кулькових ручок і т. п.), порівняльний матеріал. Відзначається, що в якості зразків відбираються оригінали документів, які були виготовлені в конкретний проміжок часу з використанням одного й того ж кліше печатки, штампу. При призначенні експертиз стосовно документів, виготовлених за допомогою комп'ютерної техніки, поряд із знімними частинами копіювально-друкованих приладів

необхідно також вилучити вільні зразки, які були виготовлені на вилученому принтері в період, що відповідає періоду виготовлення досліджуваних документів. Порівняльний матеріал повинен бути належної якості та в достатній кількості, придатним для порівняльного дослідження, мати безсумнівне походження.

У підрозділі 1.3 *«Предмет і завдання експертизи встановлення давності документу»* проаналізовано наукові підходи до визначення предмета судової експертизи, предмета технічної експертизи документів і предмета експертизи встановлення давності документу, а також завдань указаної експертизи. З'ясовано, що питання, пов'язані з встановленням предмета та завдань експертизи встановлення давності документу, відіграють ключову роль як у визначенні сутності вказаної судової експертизи, так і забезпеченні її проведення.

Встановлено, що предмет експертизи встановлення давності документу представлений фактичними даними, пов'язаними з визначенням відповідності часу виготовлення документу вказаній у ньому даті або хронологічній послідовності нанесення окремих реквізитів документа (100 %). Такі дані повинні бути отримані на основі використання експертом у передбачених законом випадках і порядку спеціальних знань у галузі техніко-криміналістичного дослідження документів.

Зазначається, що завдання експертизи встановлення давності документу за своїм цільовим призначенням і характером є діагностичними (100 %) та спрямовані на: встановлення факту сторонньої агресивної дії на документ; визначення придатності вказаного документу для подальшого його дослідження з метою встановлення його давності; визначення абсолютного віку документа; визначення відносного віку документа.

Розділ 2 «Методичні основи експертизи встановлення давності документу» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Зміст і принципи судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу»* з'ясовано розуміння поняття «судово-експертна діяльність», її структура, а також з урахуванням особливостей експертизи встановлення давності документу визначено поняття та зміст судово-експертної діяльності в галузі окресленої судової експертизи.

Під час визначення поняття та змісту судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу за основу обрано широке розуміння судово-експертної діяльності та враховано основні риси, які притаманні вказаному різновиду діяльності. За допомогою аналізу позицій окремих науковців, а також положень нормативно-правових актів, які регулюють судово-експертну діяльність, визначено зміст судово-експертної діяльності взагалі та в галузі експертизи встановлення давності документу зокрема. Загальна характеристика складових елементів судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу здійснюється з урахуванням принципів, які повністю пронизують вказану діяльність і знаходять своє відображення в кожному її елементі.

Зазначається, що виокремлені принципи (засади) є основою як указаної діяльності в цілому, так і кожного її елемента зокрема. Виокремлено основні труднощі, які виникають під час реалізації судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу, та визначено шляхи їх вирішення.

У підрозділі 2.2 *«Система методів і засобів дослідження при проведенні експертизи встановлення давності документу»* визначено, що методи та засоби є базисом судово-експертних досліджень при встановленні давності документу.

Відзначається, що експерт на власний розсуд, з урахуванням наявних експертних ситуацій, завдань і можливостей, приймає рішення про сукупність методів, які варто обрати та використати в ході судово-експертного дослідження для забезпечення оптимального й ефективного здійснення судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу з метою отримання об'єктивного, повного, всебічного, переконливого та наглядного результату – висновку експерта. Особливу увагу при виборі системи методів дослідження слід приділяти дотриманню такого принципу судово-експертної діяльності як максимальне збереження об'єктів дослідження (100 %), яке полягає в недопущенні пошкодження чи руйнування таких об'єктів, а в разі неможливості дотримання вказаної вимоги – зведенні таких пошкоджень до мінімуму.

Методи дослідження при проведенні експертизи встановлення давності документу виокремлюються з урахуванням позицій учених з приводу систематизації методів техніко-криміналістичного дослідження документів, оскільки експертиза встановлення давності документу є підвидом технічної експертизи документів, а значить базується на її методології та тісно пов'язана з нею.

Зазначено, що разом із методами завжди використовуються засоби дослідження, оскільки без останніх неможливе застосування чималої кількості методів дослідження, зокрема при проведенні експертизи встановлення давності. Охарактеризовано засоби дослідження при проведенні експертизи встановлення давності документу в залежності від конкретних методів дослідження (засоби спостереження, вимірювання, порівняння, моделювання, фіксації, тощо).

У підрозділі 2.3 *«Загальні положення методики експертних досліджень при встановленні давності документу»* відзначається, що встановлення віку документа є складним завданням експертного дослідження через брак єдиного універсального методу та науково обґрунтованої методики.

Акцентовано, що експертиза встановлення давності документу не виокремлена в окрему експертну спеціальність, через що науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності в зазначеній галузі здійснюється на неналежному рівні (95,9 %). Встановлено, що необхідність визначити загальні положення методики експертних досліджень при встановленні давності документу є продиктованою насамперед практичною потребою як

органів досудового розслідування, так і судово-експертних установ для забезпечення належного, своєчасного й ефективного вирішення ними, покладених на них завдань.

Визначено поняття та зміст методики проведення експертизи встановлення давності документу. Наголошується на необхідності не тільки формувати й удосконалювати методики судових експертиз (91,8 %), у тому числі експертизи встановлення давності документу, а й забезпечувати їх доступність для працівників правоохоронних органів і судово-експертних установ (84,5 %).

Розділ 3 «Особливості проведення експертизи встановлення давності документу» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Підготовка та призначення експертизи встановлення давності документу»* обґрунтовано необхідність виокремлювати в тактиці проведення експертизи встановлення давності документу три етапи: підготовка та призначення експертизи встановлення давності документу; проведення експертизи встановлення давності документу та оформлення висновку експерта; оцінка висновку експерта слідчим, судом і його використання в кримінальному провадженні.

Розглянуто тактичні особливості підготовки та призначення експертизи встановлення давності документу. Зазначено, що від того, наскільки обґрунтованим буде рішення про необхідність призначення експертизи встановлення давності документу та належно організована підготовка до проведення вказаної експертизи напряму залежить її результат. Неправильна оцінка наявних слідчих ситуацій на кожному з етапів досудового розслідування кримінальних правопорушень і відповідно невірний вибір алгоритму дій, спрямованих на їх вирішення, зокрема неаргументоване прийняття рішення про необхідність призначення експертизи встановлення давності документу (55 %), неправильний вибір черговості призначення судових експертиз (80,9 %), неправильне визначення предмету судової експертизи тощо, а також відсутність (або низький рівень її якості) підготовки до призначення судової експертизи та направлення відповідних матеріалів до відповідної судово-експертної установи для її проведення (90,5%), призводять до того, що кримінальне провадження не тільки не забезпечується незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки, а й не вдається можливим вирішити основне завдання такого провадження, закріплене в ст. 2 КПК України.

У підрозділі 3.2 *«Проведення експертизи встановлення давності документу та оформлення висновку експерта»* виокремлено й охарактеризовано дві стадії робочого етапу проведення експертизи встановлення давності документу – безпосередньо проведення вказаної експертизи та оформлення висновку експерта, в якому фіксуються хід і результати експертного дослідження.

Визначено особливості проведення експертних досліджень з встановлення давності документу з моменту отримання відповідною судово-

експертною установою документа про призначення судової експертизи та матеріалів, що до нього додаються, і їх передачі відповідному структурному підрозділу експертної установи чи конкретному експертові для організації проведення експертизи. Вказано, що алгоритм дій експерта під час проведення експертних досліджень при встановленні давності документу безпосередньо обумовлений і продиктований обраною експертною методикою (100 %).

Надано рекомендації щодо фіксації ходу та результатів проведення експертизи встановлення давності документу. Наголошено, що під час оформлення висновку експерта судовий експерт повинен переслідувати ціль, яка полягає у викладі результатів проведених досліджень таким чином, щоб зроблені висновки були зрозумілі особі, яка не володіє спеціальними знаннями. Констатовано, що використання ілюструвань при оформленні висновку експерта забезпечує наочність проведених досліджень і дає можливість перевірити достовірність виведених висновків.

У підрозділі 3.3 «Оцінка висновку експерта слідчим, судом і його використання у кримінальному провадженні» зазначається, що висновки експертів згідно з кримінальним процесуальним законодавством України є процесуальними джерелами доказів. Встановлено, що ознайомлення з висновком експерта та його оцінка слідчим, судом і подальше використання у кримінальному провадженні є нічим іншим, як однією з форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, а також співпраці органу досудового розслідування, суду з експертом як обізнаною особою.

Визначено, що оцінка висновку експерта є не просто розумовою, а складною та багатогранною розумовою діяльністю зі встановлення наявності підстав для призначення експертизи встановлення давності документу; повноти, об'єктивності та наукової обґрунтованості проведеної судової експертизи; вмотивованості й аргументованості сформованих судовим експертом висновків; відповідності висновку експерта процесуальним критеріям належності, допустимості, достовірності та достатності; значення для подальшого здійснення кримінального провадження та шляхів його використання в процесі доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України.

Розглянуто основні напрямки використання висновку експерта в кримінальному провадженні. Зазначено, що сформовані експертом висновки визначають наступний напрямок розслідування кримінального правопорушення, дозволяють відредагувати план розслідування, визначивши уточнені й оновлені завдання на конкретному етапі розслідування з урахуванням слідчої ситуації, що склалася, та відповідний їм алгоритм дій.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоноване вирішення важливого наукового завдання, що виявляється в розробленні теоретичних і методичних основ експертизи встановлення давності документу. В результаті проведеного дослідження

сформульовано ряд висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

1. Сформульовано визначення поняття експертизи встановлення давності документу. З урахуванням об'єктів і завдань експертизи встановлення давності документу, а також нормативно закріплених переліків видів судової експертизи, встановлено, що вона є підвидом технічної експертизи документів, яка призначається та проводиться в рамках кримінального провадження з ціллю збирання об'єктивних відомостей про механізм учинення кримінального правопорушення.

2. Виокремлено й охарактеризовано об'єкти експертизи встановлення давності документу. Акцентовано увагу, що під час встановлення абсолютної давності документу об'єктами дослідження є такі реквізити документу: текст, виконаний на струменевому принтері; рукописний текст і підписи, виконані чорнилами на основі гліколей і водорозчинній основі; відтиски печаток і штампів, виконані штемпельною фарбою; а під час встановлення відносної давності документу – документ з наявними ділянками пересічних штрихів реквізитів (печатки, підпису, тексту); текст, виконаний на електрофотографічному (лазерному) принтері, у випадку відсутності ділянок пересічення.

3. Визначено предмет експертизи встановлення давності документу. Виокремлено й охарактеризовано завдання експертизи встановлення давності документу, які за своїм характером є діагностичними: визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються; встановлення відповідності часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа; визначення абсолютного часу виконання штрихів рукописних записів у документах; установлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки; встановлення факту сторонньої агресивної дії на документ і визначення придатності вказаного документу для подальшого його дослідження з метою встановлення його давності.

4. Наведено трактування поняття «судово-експертна діяльність в галузі експертизи встановлення давності документу». Визначено складові елементи, які в своїй сукупності формують зміст судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу, – суб'єкти вказаної діяльності; завдання; діяльність з організації та безпосереднього проведення експертизи встановлення давності документу; нормативно-правове забезпечення; науково-дослідне, методичне й інформаційне забезпечення; фінансове та матеріально-технічне забезпечення. Виокремлено й охарактеризовано принципи судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу.

5. Встановлено, що під час проведення експертизи встановлення давності документу судовим експертом застосовується система загальних (спостереження; вимірювання; порівняння; моделювання) і спеціальних (візуальні методи дослідження, зокрема у кососпрямованому світлі;

фотографічні методи, зокрема зйомка у гамма-променях; мікроскопічні методи; копіювальні методи; люмінесцентні методи; хроматографічні методи; термічна адсорбція; профілографічні методи; механічне видалення верхнього шару на ділянці перетину тощо) методів дослідження заради забезпечення вирішення поставлених перед ним завдань. Вказано, що засоби дослідження під час проведення експертизи встановлення давності документу обираються й використовуються в залежності від того, який метод дослідження застосовується.

6. З'ясовано, що науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу є незадовільним. Обґрунтовано необхідність визначення загальних положень методики експертних досліджень при встановленні давності документу. Запропоновано в структурі методики експертних досліджень при встановленні давності документу виокремлювати такі елементи, як: 1) найменування методики й її реєстраційний код, отриманий у результаті атестації та державної реєстрації; 2) сфера застосування методики із зазначенням виду судової експертизи та експертної спеціальності, а також експертних завдань, що вирішуються методикою; 3) перелік об'єктів дослідження, у тому числі порівняльних; 4) методи дослідження, які застосовуються для встановлення абсолютного та відносного віку документу, й умови їх застосування; 5) засоби дослідження при проведенні експертизи встановлення давності документу, а також вказівка їх мінімально необхідних характеристик; 6) порядок проведення експертизи на: початковій стадії попереднього дослідження, стадії роздільного дослідження, стадії експертного експерименту, стадії порівняльного дослідження, стадії оцінки результатів проведеного дослідження та формулювання висновків, стадії оформлення результатів проведеного експертного дослідження.

7. Визначено, що підготовка та призначення експертизи встановлення давності документу як етап тактики проведення цієї судової експертизи відіграє основоположну роль у створенні сприятливих для роботи судового експерта умов, що в свою чергу є способом реалізації гарантій незалежності роботи судового експерта та правдивості висновку експерта. Аргументовано, що рішення про призначення експертизи встановлення давності документу повинно бути ситуативно обумовленим і обґрунтованим, а підготовка до її проведення – включати в себе дії з визначення предмету дослідження, виду, часу, черговості призначення названої експертизи, вибору державної судово-експертної установи чи атестованого експерта такої установи, збирання та підготовки об'єктів дослідження.

8. Встановлено, що етап проведення експертизи встановлення давності документу відображає визначений приписами закону й обраною методикою проведення судової експертизи алгоритм дій судового експерта при проведенні експертного дослідження з метою отримання обґрунтованих відповідей на питання стосовно абсолютного та/чи відносного віку документу та оформленні його результатів. Особлива роль відводиться послідовній і детальній фіксації всього процесу експертного дослідження,

отриманих результатів (як проміжних, так і кінцевих) і їх оцінки, яка знаходить своє відображення у такому процесуальному документі як висновок експерта.

9. Констатовано, що оцінка висновку експерта, сформованого за результатами проведення експертизи встановлення давності документу, полягає в одночасній перевірці наявності доказових властивостей і відповідності принципам судово-експертної діяльності, а також досягненням науки і техніки. Відзначено, що оцінюючи висновок експерта, потрібно виключити можливість експертної помилки.

Зазначено, що основними напрямками використання висновку експерта в кримінальному провадженні є прийняття рішення про проведення інших процесуальних дій; використання тактичного прийому «пред'явлення висновку експерта під час проведення слідчої (розшукової) дії»; використання в обґрунтуванні повідомлення особі про підозру, сформульованого обвинувачення, винесеного судового рішення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Стратонов С.Ю. Поняття та зміст судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 1. Том 4. С. 170-175.

2. Стратонов С.Ю. Предмет експертизи встановлення давності документу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Том 3. С. 101-106.

3. Стратонов С.Ю. Завдання експертизи встановлення давності документу. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. Випуск 6. Спецвипуск. С. 129-134.

4. Стратонов С.Ю. Поняття експертизи встановлення давності документу, її місце в системі судових експертиз і значення у кримінальному провадженні. *Наукового вісника публічного та приватного права*. 2019. № 5-6/2019. С. 162-166.

5. Стратонов С.Ю. Об'єкти експертизи встановлення давності документу *Науковий журнал «Право і суспільство»*. 2020. № 2. С. 211-215.

6. Стратонов С.Ю. Оценка заключения эксперта по результатам экспертизы установления давности документа и его использование в уголовном производстве. *Право и Закон*. 2019. № 2. С. 133–139. (Кыргызская Республика)

7. Стратонов С.Ю. Про загальні положення методики експертних досліджень при встановленні давності документу. *Становлення та розвиток наукових досліджень: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 20-21 травня 2016 р.)*. Київ: ГО «Фундація науковців та освітян», 2016. С. 89-92.

8. Стратонов С.Ю. Суб'єкти судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу. *Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності та використання спеціальної техніки*:

матеріали Круглого столу присвяченого «Тижню права» (Дніпро, 6 груд. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 168-170.

9. Стратонов С.Ю. Принципи судово-експертної діяльності в галузі експертизи встановлення давності документу. *Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (16 травня 2019 року) / Редкол.: Почтовий М.М. (гол. ред.) та ін. Кривий Ріг : КФ ДДУВС, 2019. С. 131-134.*

10. Стратонов С.Ю. Питання вибору методів дослідження при проведенні експертизи встановлення давності документу. *Правова освіта: науковий погляд молодих вчених: матеріали науково-практичної конференції до Міжнародного дня освіти (м. Київ, 24 січня 2020 р.). – Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2020. С. 45-48.*

АНОТАЦІЯ

Стратонов С. Ю. Теоретичні та методичні основи експертизи встановлення давності документу. – *Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

У дисертації розроблено теоретичні та методичні основи експертизи встановлення давності документу. Розглянуто поняття судової експертизи та експертного дослідження, обґрунтовано їх співвідношення як форми та змісту. Запропоновано визначення експертизи встановлення давності документу. Встановлено місце експертизи встановлення давності документу в системі судових експертиз і її значення в кримінальному провадженні. Визначено поняття, ознаки, зміст і принципи судово-експертної діяльності в галузі експертизи давності документу. Виокремлено систему методів і засобів дослідження при проведенні експертизи встановлення давності документу. Визначено загальні положення методики експертних досліджень при встановленні давності документу. Наведено криміналістичні рекомендації щодо підготовки та призначення експертизи встановлення давності документу. Розглянуто алгоритм дій судового експерта при проведенні експертизи встановлення давності документу. Охарактеризовано особливості оцінки висновку експерта слідчим, судом і його використання в кримінальному провадженні.

Ключові слова: судова експертиза, експертне дослідження, криміналістична експертиза, технічна експертиза документів, експертиза встановлення давності документу, абсолютний вік документу, відносний вік документу, судово-експертна діяльність.

АННОТАЦИЯ

Стратонов С. Ю. Теоретические и методические основы экспертизы установления давности документа. – *Рукопись*.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2020.

В диссертации разработаны теоретические и методические основы экспертизы установления давности документа. Рассмотрены понятия судебной экспертизы и экспертного исследования, обосновано их соотношение как формы и содержания. Предложено определение экспертизы установления давности документа. Установлено место экспертизы установления давности документа в системе судебных экспертиз и ее значение в уголовном производстве. Определено понятие, признаки, содержание и принципы судебно-экспертной деятельности в области экспертизы давности документа. Выделено систему методов и средств исследования при проведении экспертизы установления давности документа. Определены общие положения методики экспертных исследований при установлении давности документа. Приведены криминалистические рекомендации по подготовке и назначении экспертизы установления давности документа. Рассмотрен алгоритм действий судебного эксперта при проведении экспертизы установления давности документа. Охарактеризованы особенности оценки заключения эксперта следователем, судом и его использование в уголовном производстве.

Ключевые слова: судебная экспертиза, экспертное исследование, криминалистическая экспертиза, техническая экспертиза документов, экспертиза установления давности документа, абсолютный возраст документа, относительный возраст документа, судебно-экспертная деятельность.

SUMMARY

Stratonov S. Yu. Theoretical and Methodological Bases of the Forensic Examination of the Document Age Setting. – *Manuscript*.

Dissertation for the degree of Candidate of Law, specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics, Forensic Sciences, operational and search activity. – National Academy of Internal Affairs, Kiev, 2020.

The dissertation presents theoretical and methodological bases of the forensic examination of the document age setting. The concepts of forensic expertise and expert examination have been considered. The correlation between the expertise and expert examination as forms and content has been substantiated. The author has suggested to understand the forensic examination of the document age setting as a study of a document for the purpose of determining the prescription of its manufacture or chronological sequence of writing separate parts and drawing of identification marks, which is carried out by the expert in the cases prescribed by law and using the achievements of science, technical means and techniques of expert research, on the instructions of the investigating judge or a court granted at the

request of a party to criminal proceedings. It has been established the place of expertise of establishing the statute of limitations of a document in the system of judicial examinations and its significance in criminal proceedings. The general provisions for understanding the object and subject of examination have been explained. It have been separated and characterized such objects of the forensic examination of the document age setting as details of the document, writing materials and comparative material. The subject of the forensic examination of the document age setting has been defined. Forensic activities in the field of examination of the document age setting have been offered to understand the activities of authorized entities aimed at ensuring the organization and conducting an independent, qualified, complete and objective study of the document in order to determine the prescription of its manufacture or the chronological sequence of writing separate parts and drawing identification marks using the achievements of science, technical means and techniques of expert research. The principles of forensic expert activity in the field of examination of the statute of limitations of the document have been outlined. The constituent elements, which in their totality form the content of forensic activities in the field of examination of the statute of limitations of the document, have been determined. It has been established that during forensic examination of the document age setting the court expert uses a system of general and special methods, as well as research tools. It has been found that the choice of research methods in conducting the forensic examination of limitation of the document depends on many factors – the content of the expert task, the principles of forensic activity, in particular the principle of maximum conservation of objects, the chosen method or methods of expert research. The general provisions of the methodology of expert research in establishing the document age have been determined. The necessity to distinguish in the tactics of conducting the forensic examination of the document age setting such three stages as preparation and appointment of the examination of the document age setting; conducting the examination of the document age setting and drawing up the expert's opinion; assessment of the expert's opinion by the investigator, the court and its use in criminal proceedings, have been justified. It have been characterized the features of each stage of the tactics of conducting the forensic examination of the document age setting. It has been noted that in assessing the expert's opinion, one should exclude the possibility of expert error. The main directions of using expert's opinion in criminal proceedings have been named.

Keywords: forensic expertise, expert research, forensic examination, technical examination of documents, forensic examination of the document age setting, absolute age of the document, relative age of the document, forensic activity.